

RADEK TÜNDE

Johannes de Utino „Világkrónikájának” kéziratái (14–15. század) és a német nyelvű kéziratok provenienciája*

A Johannes de Utinonak tulajdonított „Világkrónika” kézirataival a *Magyar Könyvszemle* már több alkalommal is foglalkozott, amelyekre a megfelelő helyeken hivatkozni is fogok. Tanulmányomban mindenekelőtt szükségesnek tartom a jelenleg ismert szövegelemek áttekintését, mivel az elmúlt 25 év több újdonsággal is szolgált. Az eddig ismert öt német nyelvű kézirat közül három tartalmaz egy magyar királykrónikát, így fontosnak tartom, hogy a német nyelvű kéziratok provenienciájának kérdésével részletesebben foglalkozzam.

Bevezetés

A Johannes de Utino nevével fémjelzett „Világkrónika” fennmaradt kéziratai elsősorban Vizkelety András¹ és Norbert H. Ott² munkájának köszönhetően kerültek

* A tanulmány az OTKA K 68 394 projekt keretében készült, projektvezető: Veszprémy László (Hadtörténeti Intézet és Múzeum). Itt szeretnék köszönetet mondani Veszprémy Lászlónak a rendelkezésre bocsátott anyagokért, a kiegészítésekért.

¹ 1969-ben ismerteti elsőként a budapesti kéziratot (Cod. Germ. 53) VIZKELETY András, *Beschreibendes Verzeichnis der altdeutschen Handschriften in ungarischen Bibliotheken*, I, Wiesbaden, Harrasowitz, 1969, 127–129; majd részletesebben foglalkozik az addig ismert latin és német nyelvű szövegállománnyal: VIZKELETY András, *Johannes de Utino világkrónikájának szövegahagyományozása = Magyar Könyvszemle*, 101(1985A), 195–209, ill. VIZKELETY András, *Zur Überlieferung der Weltchronik des Johannes de Utino = De captu lectoris: Wirkungen des Buches im 15. und 16. Jahrhundert – dargestellt an ausgewählten Handschriften und Drucken*, hg. von Wolfgang Milde, Werner Schuder, Sonderdruck, Berlin, New York, de Gruyter, 1988, 289–309.

² Norbert H. OTT, *Typen der Weltchronik-Ikonographie. Bemerkungen zu Illustration, Anspruch und Gebrauchssituation volkssprachlicher Chronistik aus überlieferungsgeschichtlicher Sicht*, Jahrbuch der Oswald von Wolkenstein Gesellschaft 1981/1, 29–55. ill. Norbert H. OTT, *Johannes de Utino = Die Deutsche Literatur des Mittelalters; Verfasserlexikon*, hrsg. von Kurt Ruh, begr. von Wolfgang Stämmler, fortgef. von Karl Langosch, hrsg. von Burghart Wachinger, zusammen mit Gundolf Keil ... Red. Christine Stöllinger-Löser, 4. (Neubearb., unter Mitarb. zahlr. Fachgenossen), Berlin, New York, de Gruyter, 1983, 785–788. Norbert H. OTT, *Johannes de Utino (Korr./Nachtr.) = Die deutsche Literatur des Mittelalters, Verfasserlexikon*, Begründet von Wolfgang Stämmler fortgeführt von Karl Langosch. Zweite, völlig neu bearbeitete Auflage unter Mitarbeit zahlreicher Fachgelehrter, herausgegeben von Kurt Ruh, zusammen mit Gundolf Keil, Werner Schröder, Burghart Wachinger, Franz Josef Worstbrock. Redaktion: Christine Stöllinger-Löser. Bd. 11, Nachträge und Korrekturen. 2004, Walter de Gruyter, Berlin, New York, 801–803.

a hazai és a nemzetközi kutatások látókörébe. Előzményként persze nem szabad megfeledkezni Hans Vollmer kutatásairól sem, aki a 'Historienbibel' műfajának vizsgálata kapcsán érintette a Johannes de Utino krónikacsoportba tartozó kéziratokat és azok lehetséges előfutárait.³

A krónikacsoport több szempontból is érdeklődésre tartott számot: Egyrészt a magyar vonatkozások miatt, másrészt a kéziratcsoport némelyik példánya 'rotulus'-formában maradt fenn, ill. a kódexek egy része szintén megőrizte a valószínűleg a másolás előzményeként szolgáló kézirat(ok) 'rotulus' formáját; nem utolsó sorban pedig a 14. század közepén keletkezett latin szöveget a 15. század második felében németre, sőt – újabb ismereteink szerint – franciára is lefordították.

Az eddig ismert szövegemlékek

Vizkelety András a Johannes de Utino „Világkrónikáját” tárgyaló, a kutatás számára alapvető, 1985-ben és 1988-ban megjelent tanulmányában 15 latin és két német nyelvű kézirat beazonosításáról ír, amelyek közül először a latin tekerceket, majd a latin kódexeket soroljuk fel néhány kiegészítéssel alfabetikus sorrendben:⁴

Latin nyelvű tekercek

*L*⁵ – London, British Library, Egerton MS 1518, pergamen, illusztrált, 14. század, a prológus dátuma 1348, a tekercs végén a pápák listája 1352-ig, a császárok listája

³ Hans VOLLMER, *Materialien zur Bibelgeschichte und religiösen Volkskunde des Mittelalters*, Bd. 1, Berlin, Weidmanns Buchhandlung, 1912; Hans VOLLMER, *Deutsche Bibelauszüge des Mittelalters zum Stammbaum Christi mit ihren lateinischen Vorbildern und Vorlagen*, Potsdam, Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, 1931, (Veröffentlichungen des Deutsches Bibel-Archivs in Hamburg. I. Der „Materialien zur Bibelgeschichte und religiösen Volkskunde des Mittelalters”. Neue Folge, 5).

⁴ Melville nem ismeri még Vizkelety tanulmányát, Stegmüller (Friedrich STEGMÜLLER, *Repertorium biblicum medii aevi*, Bd. 1–8, Madrid, C. S. I. C., Inst. Francisco Suarez, 1950–1976, Bd. 3, 5025. sz., 437–438) kéziratösszeállításából indul ki (14 kézirat) amelyek közül *A*-val (Stegmüllernél még Maihingen Fürstliche Bibliothek szerepel), *M*-el, *Pa*1-gyel, *Pa*2-vel, *Sch*-el, *Vat*-tal foglalkozott behatóbban és egészítette ki a *Be*, *Bu*2, *S* és *W* kéziratok vizsgálatával. Gert MELVILLE, *Geschichte in graphischer Gestalt. Beobachtungen zu einer spätmittelalterlichen Darstellungsweise = Geschichtsschreibung und Geschichtsbewußtsein im späten Mittelalter*, hg. von Hans Patze, Sigmaringen, Thorbecke, 1987, (Vorträge und Forschungen / Konstanzer Arbeitskreis für Mittelalterliche Geschichte, 31), 57–153, itt: 76–79.

⁵ Vizkelety Andrástól átvettem nemcsak a kéziratelnevezések rövidítéseit, hanem az újonnan előkerült kéziratoknál (lásd lentebb) az általa alkalmazott gyakorlatot is: a mindenkori szigla a kézirat őrzési helyének kezdőbetűjéből/kezdőbetűiből tevődik össze. VIZKELETY 1988, i. m. 290–292.

pedig 1343-ig tartalmaz adatokat.⁶ – „Compilacio totius biblie tam veteris quam novi testamenti et ystoriarum scolasticarum, edita a fratre Johanne de Utino [sive de Morteglano], ordinis fratrum Minorum.”⁷

Pa1 – Párizs, Bibliothèque Nationale, acq. lat. 2577, pergamen, illusztrált, „quam ego Matheus Michael in Tragurio transscripsi MCCCLXXX tempore guere inter dominum regem Ungarie, Januenses et Venetos.” Az ajánlás dátuma 1349. A pápák és a császárok listája 1378-ig tárgyalja az eseményeket. A szerző névformája: „Johannes de Utino de Morteglano”.⁸

Ve – Velence, Biblioteca Nazionale Marciana, I. 49, 2282, pergamen, illusztrált. A pápasor 1341-ig tart, majd évszámok megadása nélkül folytatódik XI. Gergelyig (1371), a császársort csak 1311-ig vezetik. Az ajánlás dátuma 1345.⁹

Latin nyelvű kódexek¹⁰

A – Augsburg, egykori Oettingen-Wallersteini hercegi könyvtár (1980 óta az Universitätsbibliothek Augsburg tulajdonában), Hs. II, 1, fol. 191, papír, illusztrált, 15. század, fol. 1va–31rb. A pápa-császár-krónika eredetileg II. Piusig, ill. III. Frigyesig

⁶ STEGMÜLLER 1950–1976, i. m. 5025. sz.; VIZKELETY 1985A, i. m. 196; VIZKELETY 1988, i. m. 290; Andrew G. WATSON, *Catalogue of Dated and Datable Manuscripts c. 700-1600 in The Department of Manuscripts: The British Library*, 2 vols (London: British Library, 1979), I, no. 600; Renate FROHNE, *Die Historienbibel des Johannes von Udine (Ms 1000 Vad)*, Bern, Berlin, Frankfurt am Main, New York, Paris, Wien, Peter Lang, 1992, 10. Veszprémy László közlése szerint a pápák listája 1341-ig, a császárok listája pedig 1311-ig megy (VESZPRÉMY László, *Egy késő középkori világkrónika a Mátyás-kori historiográfiában, Johannes de Utino latin nyelvű krónikájának hazai recepciója = Századok*, 2010/2, 465–484, itt 468).

⁷ *Catalogue of Additions to the Manuscripts in the British Museum in the Years 1848-1853*, London, British Museum, 1868, Egerton kéziratok alatt (Egerton manuscripts), Bibl. Eg. 1518, 350–351.

⁸ Henri August OMONT, *Nouvelles acquisitions du département des manuscrits pendant les années 1898–1899*, Paris, 1900, 23; STEGMÜLLER 1950–1976, i. m. 5025. sz.; VIZKELETY 1985A, i. m. 196; VIZKELETY 1988, i. m. 290; MELVILLE 1987, i. m. 76–79; FROHNE 1992, i. m. 10–11; VESZPRÉMY 2010, i. m. 465–484.

⁹ Josephus VALENTINELLI, *Bibliotheca manuscripta ad S. Marci Venetiarum Codices manuscripti latini*, Tom. 1, Venetiis, 1868, 271–272; STEGMÜLLER 1950–1976, i. m. 5025. sz.; VIZKELETY 1985A, i. m. 196; VIZKELETY András, *144. Johannes de Utino világkrónikája későbbi kiegészítésekkel, magyar krónikafüggelékkel = Kódexek a középkori Magyarországon, Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban, Budapest, Budavári Palota, 1985. november 12.–1986. február 28, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 1985B, 144; VIZKELETY 1988, i. m. 290; FROHNE 1992, i. m. 4; VESZPRÉMY 2010, i. m. 465–484.*

¹⁰ A Johannes de Utino világkrónika latin és német nyelvű kódexeit Frohne (FROHNE 1992, i. m. 13) csak felsorolja Stegmüller (STEGMÜLLER 1950–1976, i. m. 437–438) és Vizkelety (1988, i. m.) alapján s benne hagyja a klosterneuburgi kéziratot is, amelyet eddig nem sikerült verifikálni.

tart, a későbbi folytatásokat VII. Kelemenig (1523), ill. V. Károlyig (1519) vezeték.¹¹

Bul – Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 544, papír, illusztrált, 15. század 3. negyede. A pápакrónika II. Piusz pápáig (1458), a császákrónika pedig III. Frigyesig (1452) tart. A vilákrónika tartalmaz egy magyar krónikafüggelékét is, amely Géza fejedelemmel, ill. fiával, I. Istvánnal, Magyarország első, szentté avatott, keresztény királyával veszi kezdetét és Mátyás király kormányzásával, az 1459-es esztendővel zárul. A kézirat a korvinát is tartalmazó Abbey gyűjteményhez tartozott, és a Sotheby-cég 1970. december 1-jén bocsátotta árverésre. Leírása a nyomtatott katalógusban a 2891. sz. alatt található.¹²

M – München, Bayerische Staatsbibliothek, clm 721, papír, illusztrált, 15. század, a krónika a 2^r-64^f föliókon található. A császársor „Heinricus de Luczenburg”-gal (1311) ér véget, mint *Ve*.¹³

NI – New York, Pierpont Morgan Library, M. 158, papír, illusztrált, 15. század 3. negyede, egybekötve a *Spiegel menschlicher Behältnis* 1476-ban, Bernhard Richelnél Baselben nyomtatott példányával. A pápák sora 1341-ig, a császároké pedig 1311-ig tart.¹⁴ (Vö. *Ve*).

N2 – New York, Pierpont Morgan Library M 192, pergamen, csak az első rész illusztrált, röviddel 1417 után íródott Ausztriában. A második rész, a pápa- és császákrónika szerzője nagyfokú tájékozottságot árul el a cseh történelemlről. Ez a rész

¹¹ STEGMÜLLER 1950–1976, i. m. 5025. sz.; OTT 2004, i. m. 785–788; OTT 1981, i. m. 29–55; VIZKELETY 1985A, i. m. 197; VIZKELETY 1988, i. m. 291; MELVILLE 1987, i. m. 76–79; FROHNE 1992, i. m. 13; Hardo HILG, *Lateinische mittelalterliche Handschriften in Folio der Universitätsbibliothek, Augsburg, Cod. II. 1.2^o 91 – 226*, Wiesbaden, Harrasowitz, 1999, 323–326. Az augsburgi példány pápa-császár krónikájának szövege megegyezik a magyar krónikát is tartalmazó kéziratok pápa-császár krónikájának szövegével, így *A* kontroll-példányként használható (VESZPRÉMY 2010, i. m. 469).

¹² VIZKELETY 1985B, i. m. 144; VIZKELETY 1985A, i. m. 197; VIZKELETY 1988, i. m. 291; FROHNE 1992, i. m. 13; RADEK Tünde, *Johannes de Utino, Weltchronik in deutscher Übersetzung, Anhang über die ungarischen Könige*, Debrecen, KLTE, 1994. (Szakdolgozat, kézirat), ill. RADEK Tünde, *Johannes de Utino: Weltchronik in deutscher Übersetzung, Anhang über die ungarischen Könige, Bearbeitete und ergänzte Diplomarbeit als digitalisierte Fassung*, Bp., CD-Rom, 2008, 16; VESZPRÉMY 2010, i. m. 465–484; RADEK Tünde, *Zu den deutschsprachigen Handschriften der ‚Weltchronik‘ des Johannes de Utino aus dem 15. Jahrhundert = Zeitschrift für deutsches Altertum und Literatur* (megjelenés alatt).

¹³ Carolus HALM, *Catalogus codicum manu scriptorum Bibliothecae Regiae Monacensis*, Tomi 1.2, München, Libraria regia Palmiana, 1893; STEGMÜLLER 1950–1976, i. m. 5025. sz.; VIZKELETY 1985A, i. m. 196; VIZKELETY 1988, i. m. 290; MELVILLE 1987, i. m. 76–79; VESZPRÉMY 2010, i. m. 465–484.

¹⁴ VIZKELETY 1985A, i. m. 196; VIZKELETY 1988, i. m. 290; FROHNE 1992, i. m. 13; VESZPRÉMY 2010, i. m. 468.

V. Márton pápa megválasztásával (1417) a következő szavakkal zárul: „... hucusque cronica cosmidromij”¹⁵

Pa2 – Párizs, Bibliothèque Nationale, lat. 3473 (Colbert 3600), pergamen, 15. század 2. fele, fol. 94^r-103^v, csak az ún. alapszöveget (bibliatörténeti részt) tartalmazza.¹⁶

Pr1 – Prága, Národní knihovna České Republiky, (korábban Egyetemi Könyvtár), I A 41, pergamen, illusztrált, fol. 176^r-200^v. Az egész kódexet Udalricus Crux de Telcz/Oldřich Křiž z Telče másolta 1468 és 1477 között. A pápasort 1341-ig, a császársort pedig 1311-ig tünteti fel.¹⁷

Pr2 – Prága, Národní knihovna České Republiky, 40 A 15 Adlig., papír, 15. század, a prolóógus hiányzik, a lapokat hibásan fűzték össze, nem tartalmaz pápa- és császársort.¹⁸

S – Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek, Cod. theol. et philos. 2° fol. 100, papír, nem illusztrált, fol. 40^r-73^v, 15. század. A bibliatörténeti részt nagyobb kihagyás után követi egy pápa- és császársor.¹⁹

Sch – Schlägl, premontrei kolostor könyvtára (Bibliothek des Stiftes O. Praem.), 146, Cpl. 78, papír, illusztrált. ‘Johannes’, schlägli premontrei kanonok és aigeni plébános másolta 1466-ban. A krónika a fol. 251^r-313^v-on található. A pápasor 1341-ig tart, a császársort csak VII. Henrikig 1278-ig vezetik.²⁰

Vat – Róma, Bibliotheca Apostolica Vaticana, Ottob. 479, pergamen, illusztrált, 15. század 3. negyede A pápák krónikája II. Pius pápáig (1458), a császárkrónika pedig III. Frigyes császár megkoronázásáig (1452) tart. A világkrónika harmadik részét egy magyar krónika alkotja, amely Géza fejedelem megemlékezésével indít,

¹⁵ VIZKELETY 1985A, i. m. 197; VIZKELETY 1988, i. m. 291; FROHNE 1992, i. m. 13. Veszprémy szerint „a kézirat összeállítója olyan, cseh vonatkozásokban gazdag pápa-császár történetet (36^v-61^v) helyezett el Johannes de Utino munkája után, aminek semmi köze sincsen az 1459/1460 körüli kéziratok, pápa-császár” részéhez”, egészen pontosan Gobelinus Persona „Cosmodromium” („Cosmodromius”) c. művének egy rövidített változatát (VESZPRÉMY 2010, i. m. 468-469). Lásd még: VIZKELETY 1985A, i. m. 204.

¹⁶ *Bibliothèque Nationale. Catalogue général des manuscrits latins*, Tom. 5, Paris, Bibliothèque Nationale, 1966. VIZKELETY 1985A, i. m. 196; VIZKELETY 1988, i. m. 290; VESZPRÉMY 2010, i. m. 465-484.

¹⁷ Josephus TRUHLÁF, *Catalogus codicum manu scriptorum latinorum qui in C. R. Bibliotheca publica atque universitatis Pragensis asservantur*, Tom. I., Prága, 1905, 14-15; STEGMÜLLER 1950-1976, i. m. 5025. sz.; VIZKELETY 1985A, i. m. 196; VIZKELETY 1988, i. m. 290; Pavel ŠPUNAR, *Vývoj autografu Oldřicha Křiže z Telče = Listy filologické*, 81(1958), 108ff., 220 ff; FROHNE 1992, i. m. 13; VESZPRÉMY 2010, i. m. 468.

¹⁸ Josephus TRUHLÁF, *Catalogus codicum manu scriptorum latinorum qui in C. R. Bibliotheca publica atque universitatis Pragensis asservantur*, Tom. 2, Prag, 1906, 376; STEGMÜLLER 1950-1976, i. m. 5025. sz.; VIZKELETY 1985A, i. m. 197; VIZKELETY 1988, i. m. 290; FROHNE 1992, i. m. 13; VESZPRÉMY 2010, i. m. 468.

¹⁹ VIZKELETY 1985A, i. m. 197; VIZKELETY 1988, i. m. 290, 296; OTT 1981, i. m. 44; OTT 1983, i. m. 785; FROHNE 1992, i. m. 13; VESZPRÉMY 2010, i. m. 468.

²⁰ Godefriedus VIELHABER, Gerlacus INDRA, *Catalogus codicum Plagensium (Cpl.) manuscriptorum*. Lincii, H. Korb, 1918; VIZKELETY 1985A, i. m. 197; VIZKELETY 1988, i. m. 290; MELVILLE 1987, i. m. 76-79; FROHNE 1992, i. m. 13; VESZPRÉMY 2010, i. m. 468.

de Szent István uralkodását részletesebben tárgyalja és Mátyás király regnálása idején az 1459-es esztendővel fejeződik be.²¹ A kéziratban „Liber Thome de Drag”²² possessor-bejegyzés található.²³

W – Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. 1.6.5. Aug. 2°, pergamen, illusztrált, 15. század 3. negyede. A pápák krónikája II. Pius pápáig (1458), a császárkrónika pedig III. Frigyes császár megkoronázásáig (1452) tart. A világkrónika harmadik részét egy magyar krónika alkotja, amely Géza fejedelem megemlégtésével indít, de Szent István uralkodását részletesebben tárgyalja és Mátyás király regnálása idején az 1459-es esztendővel fejeződik be.²⁴ *W* alapján a magyar krónikafüggelék a 19. században kétszer is kiadták, mégpedig Toldy Ferenc és Mátyás Flórián (M. Florianus név alatt).²⁵

²¹ ANONYM, *Tárcza = Századok*, 1868, 501–504, itt: 502; KARÁCSONYI János, *Adalék krónikáink történetéhez = Magyar Könyvszemle*, Új folyam, 3. kötet, 1895, 2. füzet, 219–226, itt 224–226; ZSÁK I. Adolf, *A római Ottoboni-könyvtár hazai vonatkozásai = Magyar Könyvszemle*, 1909, 224–251, itt 247–248; STEGMÜLLER 1950–1976, i. m. 5025. sz.; MÁLYUSZ Elemér, *A Thuróczy-krónika és forrásai*, Bp., Akadémiai, 1967, 76–77; OTT 1981, i. m. 44; OTT 1983, i. m. 785. VIZKELETY 1985B, i. m. 144; VIZKELETY 1985A, i. m. 197; VIZKELETY 1988, i. m. 291; MELVILLE 1987, i. m. 76–79; FROHNE 1992, i. m. 13; RADEK 1994/2008, i. m. 16; VESZPRÉMY 2010, i. m. 465–484; RADEK, *Zu den deutschsprachigen... = Zeitschrift für deutsches Altertum und Literatur* (megjelenés alatt).

²² Mint ismeretes Drágyi Tamás Mátyás király szolgálatában állt a 15. században (‘cancellarius personalis praesentiae regiae’), s így szerzőségének kérdése is felvetődött (lásd még 52. lábjegyzet). Ennek köszönhetően találjuk a szakirodalomban a Johannes de Utino névvel fémjelzett krónikákkal kapcsolatban a „Drágyi-féle kompendium” kifejezést (MÁLYUSZ 1967, i. m. 76–77). VIZKELETY András, *Drágyi Tamás = Új magyar irodalmi lexikon*, szerk. Péter László, Bp., Akadémiai, 2000, 505; BÓNIS György, *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*, Budapest, 1971, 254–259; VESZPRÉMY 2010, i. m. 483–484.

²³ A possessor-bejegyzés másodlagos helyen maradt fenn (Dr. HOFFMANN Edith, *Régi magyar bibliofilek*, Bp., Magyar Bibliophil Társaság, 1929, Hasonmás kiadás és újabb adatok, szerk., Wehli Tünde, Bp., MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, 1992, 261): „Talán a könyvnek egy leszakadt üres lapjáról, vagy korábbi kötetábláról származik.”

²⁴ Otto von HEINEMANN, *Die Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel, Die Helmstedter Handschriften*, Bd. 1, Wolfenbüttel, Zwissler, 1884, 34; VIZKELETY 1985A, i. m. 197; VIZKELETY 1988, i. m. 291; OTT 1981, i. m. 44; OTT 1983, i. m. 785; MELVILLE 1987, i. m. 76–79; FROHNE 1992, i. m. 13; RADEK 1994/2008, i. m. 16; VESZPRÉMY 2010, i. m. 465–484; RADEK, *Zu den deutschsprachigen... = Zeitschrift für deutsches Altertum und Literatur* (megjelenés alatt).

²⁵ *Analecta monumentorum Hungariae historica*, ed. Franciscus TOLDY, Pest, 1860, 75–86.; ill. *Joannis de Utino brevis narratio de regibus Hungariae*, recensuit et praefatus est M.[ATTIAS]. Florianus = *Historiae Hungaricae fontes domestici*, Pars prima, Scriptores, 3, Pécs, 1884, 266–275; BARTÓK Gertrud (történelem – latin) 1992-ben a Kossuth Lajos Tudományegyetemen készült szakdolgozatában („Iohannes de Utino Világkrónikájának magyar történeti függeléke”) összehasonlítja Toldy és M. Florianus kiadását *W*-vel és *BuI*-el (ez utóbbit *Bu*-nak jelöli). A wolfenbütteli latin kézirat magyar krónikafüggelékének magyar nyelvre való fordításához Toldy kiadása alapján lásd: *Rövid elbeszélés Magyarország királyairól, 1459/63*. III/1, vál., ford., Kulcsár Péter, Budapest 2006 (Történelmi források, 3, szerk. Kőszeghy Péter), 85–92.

Német nyelvű kódexek

(Be) BeI²⁶ – Berlin, Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz, Ms. germ. fol. 947, papír, illusztrált, 15. század 3. vagy 4. negyede, pápa- és császárkrónikát is tartalmaz, de megtalálható benne a magyar királyok krónikája is (lásd lentebb);²⁷

Bu2 – Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Germ. 53, pergamen, illusztrált,²⁸ 15. század 3. negyede, pápa- és császárkrónikát is tartalmaz, de megtalálható benne a magyar királyok krónikája is (lásd lentebb);²⁹

Ahogy a fenti leírásokból is kitűnik, a kéziratok vagy (1) Johannes de Utino ún. alapszövegét, azaz a bibliatörténeti részt (a teremtéstől az apostolok kiküldetéséig), vagy (2) az alapszöveget és egy pápa-császár-listát nevük és uralkodási idejük feltüntetésével, (3) az alapszöveget és egy annalsztikus pápa-császár-krónikát, vagy (4) az alapszövegen és a pápa-császár-krónikán kívül egy magyar krónikafüggelékét is tartalmazznak.

Újnonnan azonosított latin nyelvű rotulusok

Be2 – Berlin, Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz, Ms. lat. fol. 899, pergamen, 9 darabból ragasztották össze, 505 × 44 cm.³⁰ Az ajánlást 1338-ra dátumozták,

²⁶ Az újnonnan előkerült kéziratok tükrében némelyik kéziratot új rövidítéssel kellett ellátnom. Ezekben az esetekben – a korábbi tanulmányokban való beazonosíthatóság miatt – a régi rövidítést is meghagytam, de zárójelbe tettem. Az újnonnan előkerült berlini kéziratok miatt a *Be* rövidítést itt értelemszerűen *BeI*-re módosul. VIZKELETY 1985A, i. m. 197; VIZKELETY 1985B, i. m. 144; VESZPRÉMY 2010, i. m. 469–471.

²⁷ OTT 1981, i. m. 44; OTT 1983, i. m. 785; VIZKELETY 1985B, i. m. 144; VIZKELETY 1985A, i. m. 198; VIZKELETY 1988, i. m. 291; MELVILLE 1987, i. m. 76–79; FROHNE 1992, i. m. 13; Bernd MICHAEL, *Johannes de Utino, Weltchronik (dt.)*, Kat. 202 = *Aderlass und Seelentrost, Die Überlieferung deutscher Texte im Spiegel Berliner Handschriften und Inkunabeln*, Hg. von Peter Jörg Becker, Eef Overgaauw, Mainz am Rhein, von Zabern, 2003, 428; RADEK 1994/2008, i. m. összefoglaló rész, 17, 19–20, a magyar krónika transzkripciója a dolgozat 2. részében, 1–41; VESZPRÉMY 2010, i. m. 469, 471–472; RADEK, *Zu den deutschsprachigen... = Zeitschrift für deutsches Altertum und Literatur* (megjelenés alatt).

²⁸ Gerhard SCHMIDT, *Die Buchmalerei = Die Gotik in Niederösterreich, Kunst, Kultur und Geschichte eines Landes im Spätmittelalter*; Mit Beiträgen von Ludwig Baldass, [u.a.], bearb. von Fritz Dworschak und Harry Kühnel, Wien, Verlag der Österreichischen Staatsdruckerei, 1963, 93–114, itt: 110 (Nr. 149) és 111 (Nr. 166).

²⁹ OTT 1981, i. m. 44; OTT 1983, i. m. 785). STEGMÜLLER 1950–1976, i. m. 5025. sz., ő még mint heiligenkreuzi kéziratot tünteti fel. VIZKELETY 1985B, i. m. 144; VIZKELETY 1985A, i. m. 198; VIZKELETY 1988, i. m. 291–292; MELVILLE 1987, i. m. 76–79; FROHNE 1992, i. m. 13; RADEK 1994/2008, i. m. összefoglaló rész, 17–19, a magyar krónika transzkripciója a dolgozat 2. részében, 1–41; VESZPRÉMY 2010, i. m. 469–472; RADEK, *Zu den deutschsprachigen... = Zeitschrift für deutsches Altertum und Literatur* (megjelenés alatt).

³⁰ Bernd MICHAEL, 80. *Johannes de Utino, Compilatio historiarum Veteris Testamenti = Glanz alter Buchkuns, Mittelalterliche Handschriften der Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz*, hg. von Tilo Brandis, Peter Jörg Becker, Berlin, 1988, Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert, 172. Studt szintén megemlíti a kéziratot: Birgit STUDDT, *Gebrauchsformen mittelalterlicher Rotuli, Das Wort auf dem Weg zur Schrift – die Schrift auf dem Weg zum Bild = Vestigia Monasteriensia, Westfalen – Rheinland – Niederlande*, hg. von Ellen Widder, Mark Mersiowsky und Peter Johaneck, Bielefeld, Verlag für Regionalgeschichte, 1995, (Studien zur Regionalgeschichte, 5), 325–350, itt: 349. A kéziratról egyelőre nincs modern leírás, ennek elkészítése, egyéb vizsgálati eredmények ismertetése egy másik publikáció feladata lesz.

vagyis ez az eddig ismert legkorábbra datált kézirat. Kivitelezésben nagyon közel áll *Ve*-hez.³¹

E – Edinburgh (Frohne-nál VII/Edinb),³² University Library, Ms. 189. Chronicon Johannes de Utino. Itália, 1358. Névforma: „Johannes de Utino vel de Morteglano”. Az ajánlás dátuma 1358. A pápa- és császársor 1346-ig tart.³³

Pri – Princeton (Frohne-nál I/Princ), University Library, Pa, John H. Scheide 34, 1344. Pápa- és császársort is tartalmaz;³⁴

Vad – St. Gallen, (Frohne-nál V/Ms 1000 Vad) Stiftsbibliothek und Kantonsbibliothek Vadiana, Ms 1000 Vad, 14. század közepe (1344?),³⁵

Wa – Washington (Frohne-nál VIII/Wash), The Holy Name College 1 (anno 1363).³⁶

Frohne említ még két rotulust, amelyekről azonban egyelőre nem állapítható meg, hogy ma hol őrzik őket.³⁷ Nemrég az amszterdami „The Ritman Library – Bibliotheca Philosophica Hermetica” is rendelkezett még egy 1355-re datált, 5,50 m hosszú Johannes de Utino pergamentekercessel (BPH, Ms. 144, *Historiarum totius Bibliae*), amely az alapszövegen kívül tartalmazott egy pápa- és császárlistát is VI. Ince pápa koráig, 1352-ig. A tekercs jelenlegi hollétéről egyelőre nincsenek további információk.³⁸

Újjonnan azonosított latin nyelvű kódexek

Be3 – Berlin, Bücherei der St. Marienkirche, Hs. 2, papír, fol. 420ra–436^f „Johannes a Martiliano, dictus de Utino OFM: Summa de aetatibus”, 15. század, töredék, teljes szöveg: Paris, Bibl. Nat., Ms. Lat. 3473, fol. 94^r–103^v,³⁹ vagyis azonos a *Vizkeletynél* szereplő *Pa2*-vel;

³¹ Bernd MICHAEL, *Rolle und Codex – zwei Neuerwerbungen mittelalterlicher Handschriften*, Sonderdruck aus Jahrbuch Preußischer Kulturbesitz, Bd. 28, 1991, Gebr. Mann Verlag, 391–405, itt 399, 404.

³² FROHNE 1992, i. m. 11.

³³ *A descriptive catalogue of the Western Mediaeval Manuscripts in Edinburgh University Library* by Catherine R. Borland, M. A. Edinburgh, T. and A. Constable at the University Press, 1916, katalógus, 189, 276–277.

³⁴ FROHNE 1992, i. m. 3–4.

³⁵ FROHNE 1992, i. m. 16–38. Itt megjegyzendő, hogy Frohne más rotulusokkal való összehasonlítást végezve *Vad* egyes részeit kiadta (Frohne, i. m.).

³⁶ FROHNE 1992, i. m. 11.

³⁷ **G** – (FROHNE III/Genf) Genf, 1990-ben még Pierre-Yves Gabus Galéria tulajdonában. Datálása: Udine, 1346 – FROHNE 1992, i. m., 6–7. Frohne leírásából nem derül ki, hol található ma a kézirat. Ugyanez mondható el a Frohne által 'Rot/Liruti'-nak jelölt rotulusról is, amely 1344-re datálható.

³⁸ Ezúton szeretném kifejezni köszönetemet José Bouman kurátornak, aki rendelkezésemre bocsátotta a kézirat 1987. december 2-án megjelent katalógusleírását („Christie’s catalogue”). A kézitről található néhány fotó a „Medieval Manuscripts in Dutch Collections” internetes katalógusában (<http://www.mmdc.nl>).

³⁹ Renate SCHIPKE, Kurt HEYDECK, *Handschriftencensus der kleineren Sammlungen in den östlichen Bundesländern Deutschlands*, Bestandsaufnahme der ehemaligen Arbeitsstelle „Zentralinventar Mittelalterlicher Handschriften bis 1500 in den Sammlungen der DDR” (ZIH). Zsgest. und bearb. von Renate Schipke und Kurt Heydeck unter Verwendung der Beschreibungen von Jutta Fliege. Wiesbaden, Harrassowitz, 2000 (Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. Kataloge der Handschriftenabteilung; Sonderbd.), 51, 32. sz.

Me – Melk, Benediktinerstift Melk, Cod. 1708 (olim 929, ante R 14), „Iohannes de Utino. Richardus de Sancto Victore. Petrus Pictaviensis. Varia.” 14. század 2. fele, fol. 1ra–66ra: „Iohannes de Utino OFM: Compilatio librorum historialium totius Bibliae.” Csak az alapszöveg, nem illusztrált.⁴⁰

Pl – Plzeň, Knihovna Západočeského muzea v Plzni, 504 C 2, „Compilatio librorum historialium totius bibliae,” eredetileg 1360 körül keletkezhetett. Fol. 2^r–31^r-en található a bibliatörténeti rész, fol. 32ra–32vb-n a pápák listája VI. Kelemen pápáig (1343), majd később folytatva IV. Jenő pápáig (1431), fol. 32vb–33rb-n a császárok listája „Henricus de Lucynburch”-ig, majd később folytatva III. Frigyesig („3 fridericus dux austrie rex 1440, imperator 1452”).⁴¹

Újonnan azonosított német nyelvű szövegek

Ma – Martin (Turócszentmárton/(Turz-)Sankt Martin), Slovenská Národná Knihnica, Archív literatúry a umenia, J 324, papír, 51 fol. illusztrált, 15. század 2. fele⁴²

Fr1 – Frankfurt am Main, Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg, Cod. germ. 12, papír, 69 fol., illusztrált, Bajorország, 1460 körül;⁴³

⁴⁰ FROHNE 1992, i. m. 13. *Inventar der Handschriften des Benediktinerstiftes Melk, Teil I. Von den Anfängen bis ca. 1400*, Katalogband, unter Mitarbeit von Alois Haidinger, bearbeitet von Christine Glassner, Wien, Verlag der ÖAW, 2000, ÖAW Phil.-Hist. Kl. Dschr. 285, Veröff. der K. für Schrift- u. Buchwesen des Mittelalters, Reihe II, Bd. 8), 453–454; VESZPRÉMY 2010, i. m. 468.

⁴¹ BRODSKÝ P., *Katalog výstavy Gotika v západních Čechách, Studie o rukopisech*, 32, 1997–1998, 148–149; HANA HLAVÁČKOVÁ, *Gotika v západních Čechách (1230–1530)* II., Praha 1996, 474–475, 56. sz., 562–565. képek a LXIXa, LXXb, LXXIc, LXXII-d-e; LINDA J.; *Soupis rukopisů knihovny Západočeského muzea v Plzni* (v tisku), 29. sz.; VŠETEČKOVÁ Z., *Zpráva o fotodokumentaci Josefa Krásky*, Umění 39, 1991, 269.

⁴² Július SOPKO, *Kódexy a Neúplne Zachované Rukopisy v Slovenských Knihniciach / Codices ac Fragmenta Codicum Bibliothecarum Slovaciae. Kódexy Slovenskej Provenienencie III / Codices, qui in bibliothecis Slovaciae asservantur ac olim asservabantur*, Vol. 3, Matica Slovenská, 1986, 142–144. Nr. 585, *Kronika Jána z Utino*. Időközben megjelent egy DVD is a krónikáról: „Johannes de Utino – Weltchronik / Ján z Udine – Kronika sveta / John of Udine – World Chronicle” Memoria Slovaciae, Medii Aevi Manuscripta, a Szlovák Nemzeti Könyvtár kiadásában (2008/2010). Dušan BURAN, *Johannes de Utino, Weltchronik = Dejiny slovenského výtvarného umenia – Gotika* (History of Slovak Fine Art– Gothic), Bratislava, 2003 (*DSVU – Gotika*), 788–789, ill. Dušan BURAN, *Johannes de Utino – Weltchronik / Ján z Udine – Kronika sveta, John of Udine’s world chronicle – art-historical perspective*, DVD. VESZPRÉMY 2010, i. m. 469, 471–472; RADEK, *Zu den deutschsprachigen... = Zeitschrift für deutsches Altertum und Literatur* (megjelenés alatt).

⁴³ Kornrumpf utal először erre a kéziraatra: Gisela KORNRUMPF, *Die Weltchronik Heinrichs von München, Zur Überlieferung und Wirkung = Festschrift für Ingo Reiffenstein zum 60. Geburtstag*, hg. von Peter K. Stein, Göppingen, Kümmerle, 1988, (Göppinger Arbeiten zur Germanistik, 478), 493–509, itt: 507, 44. lábjegyzet. A kéziratot Weimann írja le részletesen I.: Birgit WEIMANN, *Die mittelalterlichen Handschriften der Gruppe Manuscripta germanica*, Frankfurt a.M., Klostermann, 1980, 6–7; VESZPRÉMY 2010, i. m. 470; RADEK, *Zu den deutschsprachigen... = Zeitschrift für deutsches Altertum und Literatur* (megjelenés alatt).

Fr2 – Frankfurt am Main, Museum für Angewandte Kunst (korábban: Museum für Kunsthandwerk), LM 219.220.221, pergamen, 3 fólió (töredék), illusztrált, köznémet, 15. század.⁴⁴

Újjonnan azonosított francia nyelvű szövegek

Az eddig ismert két francia fordítás a művészeteket pártoló és bibliofil III. (Jó) Fülöp (*1396 – †1467), az Aranygyapjas Rendet megalapító burgund herceg szolgálatában álló, kanonokként (Lille-ben a Szent Péter káptalan kanonokja 1453–1472) is működő autor, fordító (olasz és latin szövegeket fordított franciára), szkriptor és illuminátor Jean Miélot († 1472) nevével köthető össze.

Br – Brüsszel, Bibliothèque Royale de Belgique, II, 239,⁴⁵ papír, fol. 1^r–39^r, alapszöveg (bibliatörténeti rész – „Jean de Mortegliano”), fol. 39^v–54^r-en Miélot a francia királyok (1462), a német-római császárok (1462), a pápák (1462) és az angol királyok (1462) áttekintő jellegű kronológikus felsorolását adja,⁴⁶ majd a jelen eseményeit sorolja fel 1469-ig. A kézirat keletkezésével kapcsolatban ellentmondásosak az évszámok.⁴⁷

Pa3 – Párizs, Bibliothèque Nationale de France, Ms. fr. 17001, papír, a kódex Miélot három fordítását tartalmazza: „L’Epistre de Cicéron à son frère Quintus”; „Briève compilation des histoires de toute la Bible” (fol. 40^v–87^v), „Jehan de Utin” és „Histoire du mors de la pomme”. 1467 körül keletkezett.⁴⁸

Mindenképpen új perspektívákat nyit a Johannes de Utino-kutatásban a jelenleg ismert kéziratok közül a legkorábbra, 1338-ra datált latin nyelvű tekerces, de a fentebb említett francia nyelvű fordítások vizsgálata is számos új eredményt hozhat.

⁴⁴ A leírás Gottsching kézzel írott katalóguscédulái alapján I.: Paul GOTTSCHING, *Katalogzettel*, 1937, I. lap. Lásd még: VESZPRÉMY 2010, i. m. 470; RADEK, *Zu den deutschsprachigen... = Zeitschrift für deutsches Altertum und Literatur* (megjelenés alatt).

⁴⁵ *Manuscripts datés conservés en Belgique*, Tome 4: 1461–1480, Notices établies sous la direction de François Masi et de Martin Wittek, Éditions scientifiques e. story-scientia, Bruxelles-Gand, 1982. A 286. – II. 239, 93–94.

⁴⁶ Frédéric LYNA, *Les principaux manuscrits à peintures de la Bibliothèque Royale de Belgique*, Tome 3, 12. Bruxelles, Bibliothèque Royale Albert Ier, 1989, 456.

⁴⁷ Lásd ehhez Anne SCHOYSMAN: Les minutes de Jean Miélot: le cas de la *Briefve compilation de toutes les histoires de la Bible* dans les mss Paris, BnF, fr. 17001 et Bruxelles, KBR, II 239 = *Le Moyen Français*, vol. 67 (2010), 79–100. Schoysman behatóbban foglalkozik a datálási problémákkal, valamint összehasonlítja Miélot két kéziratát. Mindkét kéziratból közül képeket.

⁴⁸ Robert BOSSUAT, *Jean Miélot, traducteur de Cicéron*, Bibliothèque de l’École des chartes, 1938, tome 99, 82–124, itt: 85–86, 89–90. Adrian WILSON, Joyce Lancaster WILSON, *A Medieval Mirror: Speculum humanae salvationis, 1324–150.*, Berkeley, University of California Press, 1984, 66–73.

A szerzőség kérdése

A szerzőség kérdését itt most csak érintőlegesen tárgyalom, mivel a fentebb említett 1338-as berlini tekercsről egyelőre nem állnak rendelkezésre adatok.

Az eddig ismert ajánlások, prológosok alapján az eredeti krónikát Bertrand aquileiai pátriárkának ajánlották, a prológosban pedig megtalálható a szerző neve is: „Johannes de Utino ordinis fratrum minorum”.⁴⁹ Az ajánlás, valamint prológos alapján a kutatás a „Világkrónika” szerzőjét Johannes de Utino⁵⁰-val az aquileiai egyházmegyében inkvizítorként tevékenykedő magiszteri fokozattal rendelkező teológussal azonosította, aki 1363-ban a friauli ferences konventben hunyt el.⁵¹ A szerzőről több információ nem is nagyon áll rendelkezésre.⁵² Vita tárgyát képezte, hogy a krónika Ádámtól Krisztusig tárgyalt világtörténeti részén kívül a pápa-császár-krónika is Johannes de Utino nevével kapcsolható-e össze; a néhány kéziratban, a jelenlegi formában fennmaradt magyar történeti függelék már csak kronológiai okokból sem. A magyar kutatás csak az üdvtörténeti részt tartja Johannes de Utino művének.⁵³ Összességében tehát szerencsésebb esetünkben Johannes de Utino folytatójáról beszélni. A magyar vonatkozásokat illetően kijelenthető, hogy a pápa-császár történet magyar vonatkozásai és a magyar függelék életrajzi leírásai között nincsen azonos személyre vagy forrásra utaló kapcsolat.⁵⁴ A német nyelvre fordító(k)/másoló(k) személyéről egyelőre semmilyen információ nem áll rendelkezésre. Mindenesetre nagyon fontosak a további szövegkritikai vizsgálatok, összehasonlítások.

A német nyelvű kéziratok

Mielőtt részletesen tárgyalnánk a német nyelvű kéziratokat, fontos megemlíteni, hogy Vizkelety András három olyan latin kéziratot azonosított be, amelyek az üdvtörténeti leírásokon, ill. a pápa-császár krónikán kívül egy magyar krónikafüg-

⁴⁹ VIZKELETY 1985A, i. m. 198; VIZKELETY 1988, i. m. 289.

⁵⁰ Tevékenységi hely szerint Johannes de Utino, származási hely szerint Johannes a Mortiliano Harmadik mellékneve, a Longus, valószínűleg magas növésére vezethető vissza. Joannes Hyacinthus SBARALEA, *Supplementum et castigatio ad scriptores trium Ordinum S. Francisci a Waddingo aliisque descriptos* ... Editio nova, Tom. 2, Rom, Nardecchia, 1921, 106–107; VIZKELETY 1985A, i. m. 198.

⁵¹ VIZKELETY 1988, i. m. 289., ill. 292–292.

⁵² VIZKELETY 1985A, i. m. 198–199.

⁵³ MÁLYUSZ Elemér 1967, i. m. 76–77.; VIZKELETY 1985A, i. m. 203; VIZKELETY 1988, i. m. 292–293. A szerzőség kérdését tárgyalja részletesen Veszprémy László is 1997-ben, miközben részletes áttekintést nyújt a felmerült vonatkozó kérdésekről és argumentációkról I.: VESZPRÉMY László, *Martin von Troppau in der ungarischen Historiographie des Mittelalters = Die Anfänge des Schrifttums in Oberschlesien bis zum Frühhumanismus*, hg. von Gerhard Kosellek, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Lang, 1997, (Tagungsreihe der Stiftung Haus Oberschlesien, 7), 225–236., itt: 231–236. Lásd még: VESZPRÉMY 2010, i. m. 473.

⁵⁴ Lásd ehhez részletesebben: VESZPRÉMY 2010, i. m. 473.

geléket is tartalmaznak,⁵⁵ mégpedig *Bu1*, *Vat* és *W*. A jelenleg ismert német nyelvű kéziratok közül (*Be*)/*Be1*, *Bu2* és *Ma* tartalmazzák az Ádámtól Krisztus koráig tárgyalt világtörténetet, a pápa-császár-krónikát és a magyar királyok krónikáját is. *Fr1* csak a bibliatörténeti/világtörténeti részt és a pápa-császár-krónikát tartalmazza. *Fr2* esetében mindenekelőtt azt kellett tisztázni, hogy a töredék-kézirat valóban ebbe a krónikacsoportba sorolható-e vagy sem.⁵⁶ Szövegkritikai, valamint szerkezeti elemek vizsgálata alapján biztosra vehető, hogy a töredékes kézirat is a Johannes de Utino-krónikacsoportba tartozik.⁵⁷ A fennmaradt mindössze három lap ellenére abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy elmondhatjuk, ez a kézirat is nagy valószínűséggel magában foglalta a bibliatörténeti/világtörténeti részt, valamint a pápa-császár-krónikát. Azt azonban sajnos nem lehet megállapítani, hogy eredetileg tartalmazta-e a magyar krónikafüggeléket vagy sem. Mindegyik német nyelvű kézirat (*Fr2* esetében nem tudhatjuk) Szent Péterrel kezdi a pápák krónikáját és II. Piusz pápával (1458) zárja le. Mindegyik német nyelvű kézirat (*Fr2*-ről ezt nem tudhatjuk) Caligulával („Gayus”), a 40-es évszámmal kezdi a császárkrónikát, míg azonban *Ma* és *Fr1* III. Frigyes koronázásával 1452-ben fejezi be azt, addig *Be* ezt az eseményt 1453-ra, *Bu2* pedig 1442-re teszi. A magyarok krónikáját (*Be*)/*Be1*, *Bu2*, *Ma* is Géza fejedelemmel, ill. I. István királlyal, a 969-es esztendővel indítja és Mátyás király uralkodásával, az 1458-as évvel fejezi be. Megjegyzendő még, hogy *Bu2* és *Ma* között meglehetősen szoros kapcsolat látszik kirajzolódni. Ezt nemcsak a vizsgált szövegpróbák⁵⁸ igazolják, hanem – *Bu2* töredékessége ellenére – a prológus is és a két krónika szövegrészeinek elrendezése is. Felvetődik annak lehetősége, hogy *Bu2*-t és *Ma*-t azonos latin kézirat alapján, ill. annak mintájára, esetleg *Ma*-t *Bu2* alapján és annak mintájára készítették.

A német nyelvű kéziratok provenienciájáról

Most pedig részletesebben az egyes német nyelvű kéziratokról és a provenienciájukkal kapcsolatos kérdésekről.

⁵⁵ Lásd fentebb a kéziratok felsorolásánál.

⁵⁶ A marburgi „Handschriftencensus” közlése alapján *Fr2* esetében „az Ulrike Bodemann-tól (München) származó információk (2006.09.25.) alapján lehetséges, hogy Johannes de Utino világtörténeti krónikája egy kéziratának maradványairól van szó.” („[...]könnte es sich möglicherweise um Überreste einer Handschrift der Weltchronik des Johannes de Utino handeln”). Handschriftencensus. Eine Bestandsaufnahme der handschriftlichen Überlieferung deutschsprachiger Texte des Mittelalters. Gesamtverzeichnis Autoren/Werke – www.handschriftencensus.de/15048 (Letöltve 2008. 01. 10).

⁵⁷ A vizsgálat eredményeihez lásd összefoglalóan: RADEK, *Zu den deutschsprachigen... = Zeitschrift für deutsches Altertum und Literatur* (megjelenés alatt), ill. RADEK Tünde, *Középkori történetírás és képi ábrázolás. Johannes de Utino „Világkrónikájának” német nyelvű kéziratjai (15. század) = Ars Hungarica* (megjelenés alatt).

⁵⁸ Részleteket lásd ehhez Radek, *Zu den deutschsprachigen... = Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* (megjelenés alatt).

A berlini kézirat⁵⁹ (*Be/BeI*) ma az Ms. germ. fol. 947 könyvtári jelzet alatt található a berlini Állami Könyvtárban (Berlin, Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz). A szerzeményi napló⁶⁰ szerint 1880-ban az akkori Királyi Könyvtár (Königliche Bibliothek)⁶¹ a müncheni Ludwig Rosenthal⁶² antikváriustól vásárolta meg a kódexet. A kézirat kötése (a könyvtest mérete 40,5 cm x 29,5 cm) egy 18. századi⁶³ kemény papírtáblás sötétbarna félbőr kötés, amelyet zöldes-kék márványpapírral vontak be. A kötéstábla meglehetősen elhasználódott. A lapokat öt bordára erősítették. A gerincet hat mezőre osztották, amelyek közül a legfelsőn – a gerinccsisztásra ragasztva – vörös bőrtábláskán található az arannyal nyomott könyvtári jelzet („Ms. Germ. | Fol. 947”), fönről a második gerincmezőn pedig a kézirat címe olvasható, amelyet fekete színű antiqua-majuszkulákkal préseltek a bőrbe: „CHRONICA | D E | ÆTATE | MUNDI”. A gerincen a mezőket vastag aranyozott vonalak választják el egymástól, a kereteket aranyozott indás, virágos díszek alkotják, a mezők közepét aranyozott virágok díszítik. A könyvtábla elülső és hátsó oldalán egy címerből és jelmondatból álló aranyozott supralibros található. A jelmondat „Vivitur ingenio caetera mortis erunt” körbefonja a négyelt, palmaágakkal körülvelt koronás címet.⁶⁴ A címer mezőiben – a címert viselő szempontjából leírva – jobbra fent és balra lent egy koronás sas látható, balra fent és jobbra lent pedig egy befelé szökellő szarvas, a címer közepén levő pajzson pedig egy csipkézett mellvédes vártorony (ném. Zinnturm) látható. A címer a krajnai Erberg családdal hozható összefüggésbe. A család ősatya Veit Erber (laibachi polgár és tanácsnok) 1567-ben kapott II. Miksa német-római császártól címerhasználati jogot (Wappenbrief).⁶⁵ Birodalmi nemesi rangra 1642-ben emelték Martin és Matthias Erbert („von Erberg”), majd Veit Erber dédunokája, Leonhard Erber 1668-ban kapott osztrák örökös tartományi nemesi rangot („von Erberg”).⁶⁶ Az ő fiait, Johann Daniel

⁵⁹ Ezúton szeretném kifejezni köszönetemet Kurt Heydecknek a Berlini Állami Könyvtár Kézirat-osztály munkatársának a kutatás során nyújtott számos segítségért.

⁶⁰ Az új szerzemény száma: 10930. Az „Akzessionsjournal Handschriftenabteilung. 1863–1886. Handschriftenabteilung. Accessio manuscriptorium. 1863–1186” alapján.

⁶¹ A „Königliche Bibliothek zu Berlin” a „Staatsbibliothek zu Berlin” korábbi, 1701 és 1918 között használt megnevezése.

⁶² A Rosenthalok több Johannes de Utino-kézirattal is rendelkeztek (Tilo BRANDIS, *Ein mittelhochdeutscher Papst-Kaiser-Rotulus des 15. Jahrhunderts = Festschrift Albi Rosenthal*, hg. von Rudolf Elvers, Tutzing, Hans Schneider, 1984, 67–80, itt: 68–69). Ludwig Rosenthal több saját katalógust is kiadott, amelyeknek azonban csak a töredéke maradt fenn. Edith Rosenthal (Ludwig Rosenthal's Antiquariaat, BM Leidschendam, Hollandia) szíves közlése alapján (2012. 07. 05.) a müncheni boltot a nemzetiszocialisták 1937-ben bezárták, az anyag legnagyobb része megsemmisült.

⁶³ RADEK 1994/2008, i. m. 19 és MICHAEL 2003, i. m. 427.

⁶⁴ RADEK 1994/2008, i. m. 19

⁶⁵ *Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexicon* im Vereine mit mehreren Historikern herausgegeben von Prof. Dr. Ernst Heinrich Kneschke, Unveränderter Abdruck des im Verlage von Friedrich Voigt zu Leipzig 1859–1870 erschienenen Werkes, Bd. 3 (Eberhard – Graffen), Leipzig, Verlag Degener & Co., Inhaber Oswald Spohr, 1929, 134–135.

⁶⁶ Johann Baptist WITTING, *Beiträge zur Genealogie des krainischen Adels = Jahrbuch der K. K. Heraldischen Gesellschaft „Adler”*, Neue Folge, Bd. 5 és 6, (1895), 162–264, 164–167.

von Erberget és Johann Adam von Erberget 1714-ben emelték az osztrák örökös tartományi bárók közé, megkapva ezzel a „zu Lusthal⁶⁷ und Osterburg⁶⁸” jelzót.⁶⁹ Az Erberg család a lustthali (Dol pri Ljubljani) birtokot 1688-ban vásárolta meg, és egészen 1882-ig volt a tulajdonukban.⁷⁰ A birtok eredeti központja az osterbergi kastély volt, amelyből a korábbi tulajdonosok, a Gallenberge⁷¹ 1540-ben költöztek ki, és a birtok központját Lustthalba helyezték át. Ettől fogva nevezték a birtokot „zu Lusthal und Osterberg”-nek.⁷² A család az idők folyamán több jelentős tudóst adott a világnak, és szoros kapcsolatot ápolt a jezsuitákkal.⁷³ Hogy az Erbergék közül kinek a tulajdonában lehetett berlini kéziratunk, további kutatásokat igényel, mivel az eddig vizsgált Erberg-kötetek kötésén pl. más címer⁷⁴ is felfedezhető, ill. a supralibrosokon bár alapján ugyanaz, de mégis eltéréseket mutató címer,⁷⁵

⁶⁷ Lusthal / Lusttal / Lustthal = Dol pri Ljubljani.

⁶⁸ Osterberg, Osterburg, Laibachtól keletre, Stari grad nad Sostrim. *Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, von Walter Brunner unter Mitarbeit von Božo Otorepec, Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs, Graz, Folge 44/45, 1995, 61–208, itt: 67, 128.

⁶⁹ *Adelslexikon*, Hauptbearbeiter Walter v. Hueck, Archivar des Deutschen Adelsarchivs e.V. Bd. 3. Dor – F. 1975, C. A. Starke Verlag, Limburg a. d. Lahn. Gegründet 1847 in Görlitz. *Genealogisches Handbuch des Adels*, herausgegeben vom Deutschen Adelsarchiv e.V.; bearbeitet unter Aufsicht des Ausschusses für adelsrechtliche Fragen der deutschen Adelsverbände. Bd. 61 der Gesamtreihe. 1975. C. A. Starke Verlag, Limburg a. d. Lahn, Inhaber Hans Kretschmer, 164. A címer (1714) pontos leírása uo.: 163–164.

⁷⁰ A Szlovén Köztársaság Archívumának igazgatója, Jože Dežman szíves közlése alapján (2012. 05. 18.)

⁷¹ A Gallenberge család- és birtoktörténetéhez lásd a rövid összefoglalót: BRUNNER, OTOREPEC 1995, i.m. 63–67.

⁷² A Szlovén Köztársaság Archívumának igazgatója, Jože Dežman szíves közlése alapján (2012. 05. 18.).

⁷³ Pl. Anton Erber (* 1659 Lusthali kastély, † 1746), jezsuita, filozófiát és teológiát oktatott Grazban és Bécsben (*Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 6, 1877, 185). Inocenc Erberg, S. J. (* 1694 Laibach – † 1766 Paraguaj) misszionárius, Paraguaj térképét is elkészítette, Bernhard Ferdinard Erberg, S. J. (* 1718 Laibach – † 1773 Krems an der Donau).

⁷⁴ A Bautzeni Múzeum (Museum Bautzen) könyvtárában 66 kötetből álló Erberg-gyűjteményt tartanak számon. Egyenlőre nem ismert, hogy a korábban az Erbergék tulajdonában levő kötetek miként kerültek a múzeum könyvtárának tulajdonába. Mindenesetre néhány itt található könyv kötésén pl. Krajna címere látható. Itt szeretnék köszönetet mondani Dr. Jürgen Vollbrechtnek, a Bautzeni Múzeum igazgatójának az Erberg-könyvgyűjteménnyel kapcsolatos információkért, eszmecegeréért, a rendelkezéseimre bocsátott anyagokért.

⁷⁵ Pl. a bautzeni Junio-köteten (könyvtári jelzet: R 2092, Stephano Bruto JUNIO, Vindiciae Contra Tyrannos, Sive, De Principiis In Popvlvm, Popvliqve In Principem, legitima potestate, Frankfurt am Main, Lazarus Zetzneri, 1608) a címerben három részből álló torony (vár?) látható.

ill. címer körüli díszítés⁷⁶ és más-más jelmondat,⁷⁷ esetleg rövidítés⁷⁸ található. A kutatást nehezíti, hogy eddigi ismereteink szerint a lustthali kastélykönyvtár kb. 7000⁷⁹ (!) kötete a történelem viharai és a család kihalása után szétszóródott a világban. Annyi bizonyos, hogy az Erberg-könyvtár köteteinek egy része a Krajnai Tartományi Múzeumba (Dezelní muzej za Kranjsko), majd innét a Szlovén Nemzeti Múzeum Könyvtárába⁸⁰ (Narodni muzej Slovenije – Knjižnica) került, ill. található egy 66 kötetből álló Erberg-könyvgyűjtemény a Bautzeni Múzeum (Museum Bautzen) könyvtárában,⁸¹ ill. néhány kötet a csehországi Roudnicei Lobkowitz-Könyvtár (Roudnická Lobkoviczká Knihovna) tulajdonában is,⁸² és még manapság is felbukkan néhány kötet az Erbergék gyűjteményéből⁸³ az antikváriuskereskedésekben.⁸⁴ Fontos tudni azonban, hogy az eddig vizsgált, korábban az Erbergék tulajdonát képező könyvek mindegyikében megtalálható az a kör alakú, koronával ellátott possessorbélyegző „Erberg” felirattal, amely a berlini kódex 2^r és 3^r lapján is felfedezhető. Ismeretes, hogy a Német Nemzet Szent Római Birodalmában a bárói minőséget a heraldikában ötgyöngyös koronával, 1806-tól (a Birodalom felbomlásától) azonban hétgyöngyös koronával ábrázolták. Mivel az eddig vizsgált Erberg-kötetek supralibrosán található címerben egy ötgyöngyös korona, az említett possessorbélyegzőkben azonban egy hétgyöngyös ágas korona látható, feltételezhetjük, hogy az Erbergék kör alakú pos-

⁷⁶ Pl. a berlini kézirat kötésének supralibrosán a címert pálmaágak veszik körül, a gießeni kötet címere alatt egy pálmaág és egy lúdtoll látható.

⁷⁷ A ma a Gießeni Egyetemi Könyvtár (Universitätsbibliothek Gießen) tulajdonában található (könyvtári jelzet: Rara Kr5 255) 1730-as keltezésű Thomasius-kiadáson, amelynek könyvborítójában ugyancsak megtalálható az Erberg osztrák bárói nemzetség aranyozott címer supralibrosa, egy másik jelmondat olvasható: „Non est mortale quod opto” (Ovidius, *Metamorphosis* 2,56). Bernd BADER, *Mäzene, Künstler, Büchersammler, Exlibris der Universitätsbibliothek Gießen*, Gießen, Universitätsbibliothek Gießen, 2007, 212 alapján.

⁷⁸ Pl. a Bautzenben őrzött Boxhorn-köteten (könyvtári jelzet: R 2063, Marcus Zuerus BOXHORN, *Institutionum Politicarum Libri Duo*, Geervliet, Nicolaum Herculis & Abrahamum, 1657) a címer alatt a T. T. E. I. V. D. P. rövidítés található.

⁷⁹ *Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland*, Bernhard Fabian (Hg.), Hildesheim, Olms Neue Medien, 2003. Digitalizált változat: <http://fabian.sub.uni-goettingen.de/?Nationalmuseum%28Ljubjana%29>

⁸⁰ Ezúton szeretnék köszönetet mondani Prof. Dr. Nataša Golobnak (Ljubljana-i Egyetem) ill. Prof. Dr. Anja Dularnak (Szlovén Nemzeti Múzeum Könyvtára) az Erberg-kötetekkel kapcsolatos információért, a rendelkezésemre bocsátott anyagért.

⁸¹ Lásd a 74. lábjegyzetet.

⁸² FABIAN, i. m. <http://fabian.sub.uni-goettingen.de>

⁸³ Itt megemlítendőek az Erbergék által írt kötetek is.

⁸⁴ Legutóbb pl. Konrad Meuschel antikváriumában (Antiquariat Konrad Meuschel). A 2012. évi tavaszi katalógusban a 37. tétel alatt található kötet I.: Ignatius von LOYOLA, *Scintilla cordis ex Libello Exercitiorum Spiritualium*, (Hrsg. von Nicolaus Elffen SJ), Ed. 4a emendata, Köln, Heinrich Rommerskirchen, Bibliopolam unter Fette Hennen, 1705, amely Innocenz von Erberg tulajdonosi bejegyzését és az Erberg-család possessorpecsétjét tartalmazza. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Konrad Meuschelnek a közölt információért (2012. 11. 07).

sessorbélyegzője talán egy könyvtárrendszerezés alkalmával 1806 után készülhetett.⁸⁵ Megjegyzendő, hogy a lustthali kastélyban Wolf/Wolfgang/Volbenk Danijel/Daniel Freiherr von Erberg (1713–1783) rendelkezett először könyv-, kézirat- és levéltári gyűjteménnyel,⁸⁶ és fia, a rendkívül művelt botanikus,⁸⁷ kultúrtörténész és a művészetek nagy pártolója, Jožef Kalasanc⁸⁸ Freiherr von Erberg⁸⁹ (*1771 Laibach – †1843 Lustthal) volt az, aki átvéve apja gyűjteményét, ugyancsak itt egy saját, széles skálájú és válogatott műgyűjteményt, műgyűjteményi múzeumot⁹⁰ hozott létre. Jožef Kalasanc báró egyébként császári kamarásként és titkos tanácsosként a bécsi udvarban is járatos volt, 1809–1814-ig pedig ő volt a nevelője Maria Ludovika megbízásából Ferdinánd osztrák főhercegnek, a későbbi I. Ferdinánd császárnak (1835–1848) (V. Ferdinánd néven magyar király, 1830/1835–1848), felesége, Josepha Chatarina Attems-Pezzenstein grófnő pedig a császári család lánygyermekének nevelőjeként tevékenykedett.⁹¹ Mindenesetre a Szlovén Köztársasági Levéltárban, ill. a Szlovén Nemzeti Múzeum Könyvtárában őrzött Erberg-hagyaték vizsgálata sok mindenre választ adhat.

Visszatérve kódexleírásunkhoz (*Be*)/*Bel* a maga 186 lapjával a legterjedelmesebb a német nyelvű kéziratok között. Ez ugyanis a bibliatörténeten, a pápa-császár-krónikán és a magyar krónikafüggeléken kívül a Biblia könyveinek jegyzékét, fejezetmutatót (fol. 87^{tb}–104ra), egy alfabetikus személy-, hely- és tárgymutatót („Alphabetum super vetus et novum testamentum”) (fol. 107ra–140^{tb}), egy morálteológiai tárgymutatót (fol. 142ra–177^{tb}), valamint teológiai és egyházi bejegyzéseket (fol. 184^r–186^v) is tartalmaz.⁹² Michael a kézirat keletkezését az 1460 körüli időkre teszi, a nyelvezet alapján a bajor-osztrák térséget jelöli meg és lehetséges keletkezési helyként Stájer-

⁸⁵ Mindezt pontosíthatja a Szlovén Köztársaság Levéltárában őrzött Erberg-hagyaték vizsgálata.

⁸⁶ A Szlovén Köztársaság Levéltárának igazgatója, Jože Dežman szíves közlése alapján (2012. 05. 18.).

⁸⁷ Szlovénia első nagyobb botanikus kertjének megalapítása is az Erbergnek nevéhez fűződik, szintén Lustthalban, Janez Benjamin von Erberg tulajdonában (1716–1758), amely aztán Jožef Kalasanc von Erberg alatt élte virágkorát 1783 és 1843 között. Jože BAVCON, *Botanični vrt Univerze v Ljubljani – 200 let / University botanic gardens Ljubljana – 200 years*, Acta Biologica Slovenica, Vol. 53. 2010/1, 1.

⁸⁸ A Kalasanc név Kalazanci Szent Józsefre a piarista rend alapítójának nevére vezethető vissza.

⁸⁹ France KIDRIČ, *Erberg Jožef Kalasanc baron = Slovenski biografski leksikon*, 1925–1991, Elektronska izdaja, Ljubljana, SAZU, 2009 (<http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:0432/VIEW/>)

⁹⁰ Lásd a Franz Josef Hannibal Graf von Hohenwart-ról (1771–1844) írt cikkelyt (*Allgemeine Deutsche Biographie*, 12, 1880, 697–700).

⁹¹ *Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexicon* im Vereine mit mehreren Historikern herausgegeben von Prof. Dr. Ernst Heinrich Kneschke, Unveränderter Abdruck des im Verlage von Friedrich Voigt zu Leipzig 1859–1870 erschienenen Werkes. Bd. 3, (Eberhard – Graffen), Leipzig, Verlag Degener & Co., Inhaber Oswald Spohr, 1929, 134–135, „Erberg Jožef Kalasanc baron [Erberg Joseph Kalasanc baron]” (*Slovenski Biografski Leksikon* – <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:0432/VIEW/>) – Petra Vide Ogrin (electronic ed.), Izidor Cankar, et al. (printed ed.) (in Slovene), *Slovenski biografski leksikon [Slovene Biographical Lexicon]*. <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:0432/VIEW/>. 2.

⁹² Lásd még MICHAEL 2003, i. m. 427.

országot, Karintiát vagy Krainát határozza meg, megrendelőként és tulajdonosként egy ferences konventet feltételez.⁹³

A kézirat 93 lapján fedezhető fel vízjel, amelyek beazonosítása még folyamatban van (90 egy körbe helyezett, egyéb mellékjel nélküli mérleget ábrázol, mindössze egy vízjel egy kétkontúros nyolcágú csillagon függő szintén körbe helyezett mérleget ábrázol, két vízjel pedig egy kétkontúros gótikus R betűt ábrázol).⁹⁴

Be számos pótlólagos bejegyzést tartalmaz németül vagy latinul, amelyek vizsgálata még nem zárult le teljesen.⁹⁵ Röviden összefoglalva az eddigi összehasonlítások alapján a következőket mondhatjuk. Az utólagos bejegyzések valószínűleg egy második kéztől származnak és egyaránt megfigyelhetők mind a mellékszövegben (kép- és medailonfeliratok esetében) mind a főszövegben. Crassus személyéhez a medaillonhoz kapcsolódóan például azt fűzték hozzá, hogy „der in gold erstikht” (magy. „aki aranyba fulladt”). A főszöveget tekintve a bibliatörténeti leírásokhoz hasonlóan a császárok uralkodásának és a pápák tevékenységének tárgyalásánál is találunk kiegészítő információkat. A bibliatörténeti részben például mindjárt a legelején egy megjegyzés napra pontosan megadja Ádám teremtésének időpontját (márc. 25.),⁹⁶ az első emberpár teremtésének leírása után pedig olvasható egy teológiai gondolatmenet arról is, miért teremtette Isten Lucifert és a többi gonosz szellemet, valamint az eredendő bűnről. Ugyancsak ebben a részben található egy latin betoldás is, amelyet Honorius Augustodunensis *Imago Mundi Liber III, 1. prima etas* egyik részével lehetett beazonosítani.⁹⁷ Az utólagosan bejegyzett információk esetében felvetődik a latin nyelven és anyanyelven (ném. volkssprachig) írott bejegyzett szövegek kapcsolatának kérdése, ill. a középkori historiográfia igazság iránti vágyának/igényének (ném. Wahrheitstreue) kérdésköre.

A budapesti kézirat (Bu2) ma Cod. germ. 53 jelzet alatt az Országos Széchényi Könyvtárban található. A kódexet korábban a Cod. 166 jelzet alatt a heiligenkreuzi apátság ciszterci kolostorban (Stift Heiligenkreuz) őrizték.⁹⁸ A kolostor barokk korból származó töredékes katalógusainak (P. Georg Strobl, † 1717, ill. P. Theophil

⁹³ Uo., 428.

⁹⁴ Kiegészítésként szeretném itt megjegyezni, hogy a Frankfurt am Main-i teljes kézirat, *Fr1* vízjele szintén egy körbe helyezett, egyéb mellékjel nélküli, háromszögletű serpenyővel ellátott mérleg, amelyet Weimann azonosított be a Piccard-gyűjteményben (WEIMANN 1980, i. m., 6. – Piccard Waage Bd. 5, Abt. 5, Nr. 310).

⁹⁵ Az első eredményeket lásd VIZKELETY 1988, i. m. 306–307.

⁹⁶ „Notandum Got der almechtig beschueff Adam in dem Monad des Merczii auf den tag als nu va^ellet vnser lieben frauen tag in der vasten vor gottes Christi gepurd funff tausent zwayhundert Jar mynner ains Jars vnd der darzu thut die Jar die man zelt von Christi gepurd do vindt er ain gancze Summe.”

⁹⁷ „Sathahel primus archangelus signaculum similitudinis Dei conditus plenus sapientia et perfectus decore in decliciis celestis paradisi non plenam horam mansit atque ob superbiam cum universis sibi consentaneis eternum exilium incidit.”

⁹⁸ 1969-ben ismerteti elsőként a budapesti kéziratot (Cod. Germ. 53): VIZKELETY 1969, i. m. 127–129.

Heimb, † 1773 munkái)⁹⁹ jelenleg nincsen nyoma.¹⁰⁰ A kódexünkkel kapcsolatos első nyom egy 1847-ből származó kolostori kéziratos katalógusban található, Adolf Reindl prior tollából („Codices der Bibliothek”), aki „Fr. Joannis de Utino Aquilejensis” alatt jegyzi a kéziratot.¹⁰¹ Wilhelm Wattenbach ausztriai utazása alkalmával szintén 1847-ben¹⁰² tekintette át éppen Reindl segítségével a heiligenkreuzi kéziratokat,¹⁰³ amelyek jegyzéke aztán 1851-ben jelenik meg nyomtatásban. Nála is szerepel a „166. Iohannis de Utino historia – 1458”.¹⁰⁴ Az 1861–1874 között a kolostor könyvtárossaként dolgozó, Bécsben oktató teológusprofesszor P. Wilhelm Anton Neumann¹⁰⁵ (1837–1919) már több oldalon keresztül ismerteti jegyzékében „Joannes de Utino” világkrónikájának („Chronik der Welt bis 1458”) tartalmát.¹⁰⁶ A *Magyar Könyvszemle* 1883-ban számol be Csontos János ausztriai és németországi „magyarországi vonatkozású középkori kéziratok és Corvin-codexek felderítésére” tett kutatásaival kapcsolatban a Heiligenkreuzban található „Joannis de Utino Chronikájáról.”¹⁰⁷ Benedict Gsell¹⁰⁸ 1891-es és Dagobert Frey¹⁰⁹ 1926-os összeírásában is ott találjuk

⁹⁹ Benedict GSELL, *Verzeichniss der Handschriften in der Bibliothek des Stiftes Heiligenkreuz = Die Handschriften-Verzeichnisse der Cistercienser-Stifte*, Bd. 1 (Xenia Bernardina 2,1), Wien, 1891, 115–272, itt 122. Gsell látta még P. Theophil Heimb közel 4000 könyvet tartalmazó összesítését.

¹⁰⁰ Ezúton szeretném kifejezni köszönetemet Páter Prof. Dr. Alkuin Schachenmayr-nek, az apátság levéltárosának és Páter Roman Nägele-nek, a kéziratgyűjtemény kezelőjének, valamint Katharina Kaskanak, az Institut für Österreichische Geschichtsforschung munkatársának a kutatás során nyújtott segítségért. Katharina Kaskanak ehelyütt szeretnék külön köszönetet mondani a digitalizált anyagért (katalógusok, levelezések) és az eszmecseréért.

¹⁰¹ P. Adolf REINDL, *Codices der Bibliothek*. A krónikával kapcsolatos bejegyzés előtti áttekintést 1847. november 25-ével dátumozták. Stift Heiligenkreuz levéltári anyag (7. rubrika, 4. fasc., 13/G45. sz.) alapján.

¹⁰² Wilhelm WATTENBACH, *IX. Reise nach Österreich in den Jahren 1847, 1848, 1849*, Archiv der Gesellschaft für Ältere Deutsche Geschichtskunde zur Beförderung einer Gesamtausgabe der Quellenschriften deutscher Geschichten des Mittelalters, 10. Bd., 4. Heft, 1851, Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1851, 434.

¹⁰³ 1847. dec. 13–23 között. WATTENBACH 1851, i. m. 434.

¹⁰⁴ WATTENBACH 1851, i. m. 596.

¹⁰⁵ Neumann életrajzához lásd *Biographia Cisterciensis (Cistercian Biography)*, 2011. 02. 06-i verzió: http://www.zisterzienserlexikon.de/wiki/Neumann,_Wilhelm

¹⁰⁶ P. Wilhelm NEUMANN, *Verzeichnis der Heiligenkreuzer Codices 1–240* (levéltár: 7. rubrika, 4. fasc. 13/G48 sz.).

¹⁰⁷ ANONYM, *Hazai és külföldi bűvárlatok = Magyar Könyvszemle*, 1883, 1–4. füzet, 209–215, itt: 209–210.

¹⁰⁸ Benedict GSELL, *Verzeichniss der Handschriften in der Bibliothek des Stiftes Heiligenkreuz = Die Handschriften-Verzeichnisse der Cistercienser-Stifte*, Bd. 1 (Xenia Bernardina 2,1), Wien 1891, 115–272, itt: 162.

¹⁰⁹ *Österreichische Kunsttopographie, Die Denkmale des Stiftes Heiligenkreuz*, Bearbeitet von Dr. Dagobert Frey unter Mitarbeit von Dr. Karl Grossmann, Bd. 19, 278 Abbildungen und 2 Tafeln, Wien, Augsburg, Dr. Benno Filser Verlag G.M.B.H., hg. vom Kunsthistorischen Institut des Bundesdenkmalamtes, Bd. 19, Wien, Krystall-Verlag Gesellschaft. M.B.H., 1926, 264.

krónikánkat. A kódex értékesítésével kapcsolatban rövid levelezés,¹¹⁰ valamint p. Severin Grill könyvtári naplója¹¹¹ maradt fenn. Ezek szerint már 1931-ben és 1933-ban is folytak tárgyalások a világkrónika Magyar Nemzeti Múzeumnak történő eladásáról. Végül – Grill könyvtári naplója szerint – 1935. január 21-én Faragó József könyvkereskedő vette meg a kéziratot. A kódex eladásáról Werner Richter, az apátság custosa is megemlékezik könyvében: Szintén 1935. január 21-én a kódex Poppelbaum német kereskedőhöz került.¹¹² Werner Richter ezt az információt több mint 30 évvel ezelőtt, az akkori apátsági levéltáros Prof. P. Hermann Watzl († 1986) szóbeli beszámolója alapján rögzítette.¹¹³ Mindenesetre az Országos Széchényi Könyvtár a kódexhez csere útján jutott Faragó József antikvárius közreműködésével 1935-ben.¹¹⁴

A kódex egy kemény papírtáblás fehér bőrkötésben maradt fenn,¹¹⁵ amelynek elő- és háttáblája azonos díszítésű. Kétféle görgetővel nyerték a két keretet, a külső keretben 20 mm széles stilizált növénydíszes görgető fut körbe, a második keretben 12 mm széles palmettás-gránátalmás görgető látható. Mindkettő vaknyomásos. A gerincen hét szimpla borda van, a bordák mentén egyszerű díszítés. 18. századi márványozott, többszínű előzők papírokat használtak. Mérete: 426 × 308 × 27 mm. Valószínűleg egy bécsi könyvkötőműhelyben készült a 18. század utolsó negyedében a kornak megfelelő egyszerű rokokó stílusban.

A turócszentmártoni (ma Martin) kéziratnál¹¹⁶ (*Ma*) az 1 rektón történt bejegyzés („Loci Capucinatorum Posonij 1740”) arról tanúskodik, hogy a kézirat ekkor még a pozsonyi kapucinusok tulajdonában volt. A turócszentmártoni kézirat tulajdonképpen már 1864-ben felbukkant, amikor is Szaszinek Viktor egyháztörténész egy levélben

¹¹⁰ „Die Handschriften der Bibliothek zu Heiligenkreuz (Korrespondenz) ca. 1920– ca. 1940”. (Levéltár: 7. rubrika, 4. fasc. 13/G30. sz.)

¹¹¹ „Bibliotheksjournal”, p. Severin Grill (levéltár: 7. rubrika, 4. fasc. 13/G16. sz. Bejegyzések a kódexszel kapcsolatban: 1935. január 15., január 17., január 21.)

¹¹² WERNER RICHTER, *Historia Sanctae Crucis. Beiträge zur Geschichte von Heiligenkreuz im Wienerwald 1133–2008*, Heiligenkreuz, Be&Be-Verlag, 2011, 123.

¹¹³ Werner Richter szíves közlése alapján (2012. 10. 23.)

¹¹⁴ Az Országos Széchényi Könyvtár 1935. évi „Végleges napló” (1935/49) alapján. Az információért köszönettel tartozom Kertész Baláznak (OSZK, Kézirattár).

¹¹⁵ A lefejtett kötést ma külön őrzik az OSZK Kézirattárában. A kötés leírásáért ezúton fejezem ki köszönetemet Rozsondai Marianne-nak.

¹¹⁶ Ezúton szeretném kifejezni köszönetemet Magdaléna Brinckovának, a Szlovák Nemzeti Könyvtár Irodalmi és Művészeti Archívum igazgatójának a kutatáshoz szükséges engedélyek megadásáért, és az Archívum munkatársainak, különösen Miroslava Trnovskának a rendelkezésemre bocsátott anyagokért. Szlovákiában Eva Šefcová (Univerzita Komenského v Bratislave / Comenius Egyetem Pozsony, BTK, Világtörténeti Intézet) most készülő disszertációjának témáját képezi ez a kézirat „Nemecký rukopis svetovej kroniky Jána z Utino v Slovenskej národnej knižnici v Martine a jej miesto v neskorostredovekej kronikárskej spisbe” [A turócszentmártoni Szlovák Nemzeti Könyvtárban őrzött Johannes de Utino „Világkrónika” német nyelvű kézirata és annak a későközépkori történetírásban betöltött helye] címmel. A szlovák nyelvű anyagok feldolgozása újabb eredményeket hozhat. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Eva Šefcová-nak a tartalmas eszmecsereért.

számol be a krónika létezéséről a régész és művészettörténész Rómer Flórisnak.¹¹⁷ A levélre – az eddigi kutatások alapján – nem következett intézkedés. A kódex ezt követően hosszú ideig homályba veszett. Sopko keletkezési helyként a bajor-osztrák térséget jelöli meg. Juraj Šedivý paleográfiai jellemzők alapján teszi *Ma* keletkezését a 15. század második felére.¹¹⁸ A dél-morvaországi hodonini műhelyben végzett restaurációs munkálatok során Ladislav Kolařík vezetésével a krónika 1965-ben új bőrkötést kapott.¹¹⁹ A kódex bekötésekor az eredeti lapokat fent és lent is rövidebbre vágták¹²⁰, így az írás első, ill. utolsó sora/sorai néhol egyáltalán nem, valahol pedig csak részben olvasható(k)/kibetűzhető(k). Az újonnan feltárt vízjelek – mint félkerékből kinövő természetes szarvas,¹²¹ „I E” kétkontúros nagybetűk, egymást keresztező két nyíl,¹²² kutya, koronás címerpajzsban egy stilizált liliom – vizsgálata újabb eredményeket hozhat.¹²³

A Frankfurt am Mainban őrzött teljes kéziratot (*FrI*) Birgitt Weimann írta le részletesen. *FrI* disznóbőrkötése, ill. különösen az azon található egyesbélyegzők lenyomatainak egy része Weimann vizsgálatai alapján valószínűleg Konrad Forster¹²⁴ vagy utódainak műhelyébe, a nürnbergi domonkos kolostorba vezetnek.¹²⁵ A kézirat lapjain található vízjel, amely egy mérleget ábrázol, Piccardnál az V 310-es mérleg-

¹¹⁷ Szaszinek levelét Rómer Flóris hagyatékából Kerny Terézia tette közzé, KERNY Terézia, *Johannes de Utino világhronikájának egy ismeretlen változata = Pavilon*, 4(1990), 2.

¹¹⁸ *Johannes de Utino – Weltchronik / Ján z Udine ... 2008/2010*, i. m. a „Palaeographic analysis” részben.

¹¹⁹ SOPKO 1986, i. m. 142. Egyelőre sajnos nincsen információnk arról, hogy az 1965. évi restaurálás előtt a krónika milyen kötéssel rendelkezett (a Matica Slovenská információi szerint a restaurálásról nem maradtak fenn dokumentumok).

¹²⁰ SOPKO 1986, i. m. 142.

¹²¹ A Pálffyék címerében is megtalálható, a Pálffy-család tulajdonlása is felmerül (Cseszte, Vöröskő). Lásd: Michaela KUJOVICOVÁ, *Šlachtická knižnica Pálfovcov na Hrade Cerveny Kamen – A Pálffyak vöröskői nemesi könyvtára = Pálfovci v novoveku, Vzostup významného uhorského šlachtického rodu*, Anna Fundárková, Géza Pálffy (ed.), Zborník z vedeckej konferencie, Bratislava 20. mája 2003, Bratislava, Budapest, Academic Electronic Press, 2003, 105–117; Eva FRIMMOVÁ, *Fuggerovsko-Pálfovská knižnica v kultúrno-histórickych súvislostiach – A Fugger-Pálffy könyvtár kultúrtörténeti jelentősége = Pálfovci v novoveku, Vzostup významného uhorského šlachtického rodu*, Anna Fundárková, Géza Pálffy (ed.), Zborník z vedeckej konferencie, Bratislava 20. mája 2003, Bratislava, Budapest, Academic Electronic Press, 2003, 118–129.

¹²² Sopko is megemlíti az egymást keresztező két nyilat, azonban ebből is több fajta fedezhető fel.

¹²³ Itt megjegyzendő, hogy a Sopkonál (SOPKO 1986, Kódexy, i. m. 142) leírt korona vízjel a kéziratban nem verifikálható.

¹²⁴ Lásd ehhez Bock vizsgálatait: Dr. Friedrich BOCK, Direktor der Stadtbibliothek zu Nürnberg, *Die Einbände des Dominikaners Konrad Forster in Nürnberg*, Mit 57 Abbildungen auf 5 Tafeln, Jahrbuch der Einbandkunst, hg. von Hans Loubier und Erhard Klette, zweiter Jahrgang, 1928, Leipzig, Verlag für Einbandkunst, 1928, 14–32., a 14. oldalon azonban már ez a cím áll: *Die Einbände des Nürnberer Dominikaners Konrad Forster, Von Friedrich Bock*, Nürnberg, mit 57 Abbildungen auf 5 Tafeln.

¹²⁵ WEIMANN 1980, i. m. 6–7.

vízjellel azonosítható, amely szintén Nürnbergbe és az 1458-as esztendőbe vezet.¹²⁶ Ernst Erich Metzner szintén Nürnberget feltételezi *Fr1* keletkezési helyének.¹²⁷ *Fr1* képi anyaga a leggazdagabb a többi kézirathoz képest.¹²⁸

A **Frankfurt am Mainban őrzött töredékes kézirat** (*Fr2*) mindössze három pergamenlappól áll, amelyeknek mindegyikét könyvborítóként¹²⁹ használták, melynek következtében több helyen megsérültek, így a szöveg néhány helyen csak nehezen olvasható, beazonosítható. A töredékes kézirat korábban a Frankfurt am Main-i Linel-gyűjteményben¹³⁰ (Linel-Sammlung) az Albert Linel-gyűjtemény¹³¹ (Albert-Linel-Sammlung) állományát képezte. Az Alkalmazott Művészetek Múzeumának Könyvművészeti és Grafikai Osztálya (Abteilung Buchkunst und Graphik des Museums für Angewandte Kunst) ma mindkét Linel-gyűjtemény, Michael (1830–1892) és Albert Linel (1833–1916) gyűjteményének őrzője.¹³² A Linel-gyűjtemény többek között könyv- és grafikai gyűjteményt foglal magában, amelyben emlékkönyveken kívül illusztrált későközépkori kéziratok, korai, részben illusztrált nyomtatványok és könyvborítók találhatók.

Kitekintés

Az újonnan azonosított kéziratok, azok egymáshoz való – képi és szöveges – viszonyának beható vizsgálata (rotulus vs. codex), a szövegtörténet összeállítása, valamint a latin nyelvű szöveg német és francia nyelvre fordítása számos új kutatási lehetőséget kínál és hozzájárulhat a Johannes de Utinoval, ill. folytatójával kapcsolatos krónikacsoport kontextualizálásához a közép-európai kulturális térségben keletkezett történetírói művek között.¹³³

¹²⁶ Uo.

¹²⁷ Ernst Erich METZNER, *Die deutschsprachige chronikalische Geschichtsdichtung im Rahmen der europäischen Entwicklung = Europäisches Spätmittelalter, Neues Handbuch der Literaturwissenschaft*, hg. von Willi Erzgräber, Bd. 8, Wiesbaden, Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, 1978, 623–643, itt: 638–639.

¹²⁸ Lásd ehhez részletesebben az *Ars Hungarica*-ban 2013-ban megjelenő tanulmányomat.

¹²⁹ GOTTSCHING 1937, *Kataloguscédula*, 1. lap.

¹³⁰ GOTTSCHING 1937, *Kataloguscédula*, 1. lap.

¹³¹ Itt szeretném megköszönni a „Buchkunst und Graphik des Museums für Angewandte Kunst” kurátorának, Dr. Eva Linhartnak szíves közlését és minden a kézirattal kapcsolatos segítségét.

¹³² FABIAN, i.m. http://134.76.163.162/fabian?Museum_Fuer_Kunsthandwerk

¹³³ Lásd még ehhez a kérdéskörhöz Petrus Pictaviensis, Petrus Comestor, Paulinus Minorita és Heinrich von München műveit. OTT 1983, i. m. 785; OTT 2004, i. m. 801–803; VIZKELETY 1985A, i. m. 203–204; VIZKELETY 1988, i. m. 300–302; VESZPRÉMY 1997, i. m. 231–236; KORNRUMPF 1988, i. m. 507–508; VESZPRÉMY 2010, i. m. 465–484.

TÜNDE RADEK

Zu den Handschriften der „Weltchronik“ von Johannes de Utino (14–15. Jahrhundert) und zur Provenienz der deutschsprachigen Handschriften

Der Aufsatz von Tünde RADEK ist als eine Fortsetzung der in der vorliegenden Zeitschrift (dt. „Ungarische Bücherschau“) im 19. und 20. Jahrhundert erschienenen Beiträge (1883 János CSONTOSI, 1895 János KARÁCSONYI, 1909 I. Adolf ZSÁK, 1985 András VIZKELETY) gedacht.

Die mit dem Namen von Johannes de Utino verbundene „Weltchronik“ dürfte sich in ihrer Zeit großer Beliebtheit erfreut haben. Davon zeugen die bis heute bekannt gewordenen zumeist bebilderten Handschriften: acht lateinische Rotuli, 15 lateinische Codices, fünf deutschsprachige Codices (davon ein Fragment) und zwei französische Codices. Die deutschsprachigen und französischen Übersetzungen der „Weltchronik“ von Johannes de Utino entstanden in der Mitte des 15. Jahrhunderts. Während über die Übersetzer der deutschsprachigen Handschriften keine Informationen vorhanden sind, können die bisher bekanntesten zwei französischen Übersetzungen mit dem Autor, Übersetzer, Skriptor und Illuminator, Jean Miélot († 1472) verbunden werden, der auch als Chorherr des Kapitels (1453–1472) in Lille tätig war und der im Dienste des Mäzens und Bibliophilen Philipp III., des Guten (*1396 – †1467), des Gründers des Ordens des Goldenen Vlieses stand. Die Untersuchung des neu entdeckten am frühesten datierten Rotulus (1338) kann die viel diskutierte Autorfrage in Bezug auf die Zuordnung der einzelnen Teile der „Weltchronik“ (Bibelgeschichte; Papst-Kaiser-Liste bzw. Papst-Kaiser-Chronik; als zusätzlicher Teil: Chronik über die ungarischen Könige) wahrscheinlich entscheiden. Ebenfalls neue Perspektiven für die Johannes de Utino-Forschung eröffnen die neu entdeckten französischen Übersetzungen.

Von den deutschsprachigen Handschriften (**(Be)/Be1** = Berlin, Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz, Ms. germ. fol. 947, **Bu2** = Budapest, Országos Széchényi Könyvtár / Széchényi-Nationalbibliothek, Cod. Germ. 53, **Ma** = Martin (Turócszentmárton/(Turz-)Sankt Martin), Slovenská Národná Knižnica, Literatur- und Kunstarchiv der Slowakischen Nationalbibliothek, J 324, **Fr1** = Frankfurt am Main, Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg, Cod. germ. 12, **Fr2** = Frankfurt am Main, Museum für Angewandte Kunst (früher: Museum für Kunsthandwerk), LM 219.220.221) haben **(Be)/Be1**, **Bu2** und **Ma** außer der Bibelgeschichte und der Papst-Kaiser-Chronik auch eine Ungarnchronik zum Inhalt. Der vorliegende Beitrag berichtet auch über die neuesten Forschungsergebnisse hinsichtlich der Provenienz der deutschsprachigen Handschriften.